

УДК 81'25:801.73

С. Ю. Кондратюк,

викладач

(Житомирський агротехнічний коледж)

УКРАЇНСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЛАКУНИ І ШЛЯХИ ПОШУКУ ЇХ ВІДПОВІДНИКІВ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

У цій статті аналізуються особливості виникнення лексичних лакун, безеквівалентної і фонової лексики в українській і російській мовах, досліджується етимологія лексичних лакун у цих мовах та розглядаються шляхи їх перекладу на англійську мову із врахуванням особливостей варіанту та інваріанту локальної культури українського та російського етносів. Обґрунтовано, що при перекладі лексичних лакун, безеквівалентної і фонової лексики треба звертатися до описового перекладу і тлумачення цих лексем, до креолізмів, завдяки чому читач отримує уяву про особливості побуту народу.

До лексичних лакун, безеквівалентної і фонової лексики, передусім, належать лексичні одиниці, які вживаються для визначення історичних реалій та різних етнографічних явищ. Ці слова належать до тієї чи іншої локальної культури. З точки зору художньої літератури вони набувають певного інтересу під впливом відмінностей вербальної поведінки, яка відрізняє одну локальну культуру від іншої, і може служити одним із джерел культурологічних співставлень, що допомагають виявити специфіку вербальної поведінки.

Для виявлення цієї специфіки необхідно використовувати метод встановлення лакун, котрий можна охарактеризувати як метод співставлення понятійних мовних та емотивних категорій двох локальних культур. Метод встановлення лакун у вербальному аспекті локальної культури інтерпретується як метод сприймання певних лексичних одиниць з позицій мовної культури реципієнта, який використовує правила своєї мовної культури.

Метод встановлення лакун можна також інтерпретувати у термінах варіанту та інваріанту певної вербальної поведінки, характерної до тієї чи іншої локальної культури. Лакуни є наслідком неповноти або переважаності досвідом лінгвокультурної спільності, внаслідок чого не завжди можна поповнити досвід однієї лінгвокультурної спільності досвідом іншої лінгвокультурної спільності. Лакуни є явищем, яке належить конотації, що сприймається як набір традиційно дозволених для даної локальної культури способів інтерпретації фактів, явищ і процесів вербальної поведінки [1:121-123].

Розглядаючи лакуни, безеквівалентну та фонову лексику в українській мові, потрібно звертати увагу не тільки на їх фіксацію в якості особливих лексичних одиниць, але і з'ясовувати їх етимологію. Адже досить часто лакуни виникають внаслідок взаємовпливу окремої локальної культури на іншу у щільному ареалі. Стосовно етимології лакун, безеквівалентні і фонові одиниці складають чотири тісно пов'язані між собою групи:

1. Власне українські безеквівалентні і фонові найменування:

а) утворені на індоєвропейському мовному ґрунті: лан, постолі, віно.

Іменник лан має давнє походження і належить до спільної індоєвропейської лексики, зокрема до її кельто-германського шару. Прослідкуємо ці ізоморфні риси на прикладі декількох паралелей:

Гот. – Д-ісл. – Д-англ. – Д-нім.

land – land – land – land

У кельтських мовах д-ірл. land, lann, валлійське llan – незаймана земля, бретонське lann.

В українській мові іменник лан фіксується в тлумачних словниках у значенні "оброблена частина поля". Напевно, внаслідок тісного спілкування давніх слов'ян і кельтів в українській мові в синонімічному ряду слів, які передають поняття "широкий степ, оброблене поле", ми також маємо іменник лан [2: 125]. Ще одна лексема віно належить до слів власне індоєвропейського походження. У тлумачному словнику ця лексема значиться як "майно, що його записував чоловік на ім'я жінки, аби забезпечити її право на спадщину в разі розлучення чи його смерті".

Порівняймо: рос. вено, польсь. wiano, чес. veno, лат. venum – продажне.

До цієї категорії можна також віднести таке оціночне слово, як гони – старовинна українська міра довжини. Якщо прослідкувати етимологію цієї лексеми, то можна дійти до висновку про її спільність з німецьким іменником der Gang – хід.

Лядо – етнографізм, який був письмово зафіксований у Житомирському Поліссі доктором філологічних наук, професором М. В. Никончуком і внесений їм до Діалектологічного словника української мови. У давній українській мові в кінці I тисячоліття нашої ери існували носові звуки. Тому це слово могло мати звукову форму лендо із лексичним значенням "поле". Саме ця фонетична форма була запозичена угорцями під час їхнього просування на захід, на Паннонську рівнину. У сучасній угорській мові існують лексичні одиниці lengyel, lengyel nyelv, Lengyelország відповідно із лексичним значенням "поляк, польська мова, Польща". На сьогодні етнографізм лядо зафіксований

Діалектологічним словником української мови з лексичним значенням "звільнена від лісу ділянка поля". До власне слів-реалій належить також ще й етнографізм борода. Це слово має лексичне значення "кущик жита чи пшениці, залишений господарем після жнив". Поява цієї лексичної одиниці з таким значенням пов'язана з подібністю одинокого кущика зернових до борода на чисто виголеному обличчі людини і утворена засобом метафоризації.

Лексема "постоли", яка зафіксована в словниках як шкіряне взуття на м'якій підшві, є, безперечно, лакуною, хоча і має спільне слов'яно-балтське походження. Ця лексема зафіксована в українській мові (постоли), в білоруській (пасталы), в російській (постолы), в польській (postol), в латиській (pastalas), в литовській (pastolas, pastolis). Під впливом балтських мов лексема постоли потрапила до естонської мови (pastal, pastel, pastlad), і до прибалтійсько-німецького діалекту (Pasteln) [3: 204-205].

б) лакуни, утворені на спільнослов'янському мовному ґрунті: подоляк, поліщук, галушка тощо.

в) лакуни, утворені від староукраїнських діалектизмів і лексем сучасної української мови: бойки, лемки, хохол, кацап.

До цієї категорії належать назви етнічних груп та етнічні прізвища. Ці назви включають етнічні єдності, назви колишніх племен, які утворили цей народ: укр.: уличі, поляни, древліани.

У назвах цих давніх племен знайшли своє відображення особливості місцевості та умови їх проживання. Так, зокрема, плем'я уличів назвали так тому, що вони проживали в кутку, або як тоді казали в уличе, а саме в місцевості між Дунаєм і Прутом. У назві племені полян своє відображення знайшли ландшафтні умови проживання. До цієї категорії відносяться такі назви племен та етнічних груп, як древліани, поліщуки, волиняки, верховинці. Отже, можна зробити висновок, що на відміну від назв германських племен саксів, франків, алеманів назви слов'янських племен головним чином утворювались шляхом використання відмінних від германських племен етнопсихологічних мотивацій при самоназиванні своїх етнічних спільностей.

До категорії лексем сучасної української мови належать також гіпонімічні слова, тобто лексеми, у значенні яких родове поняття розширюється на ряд видових категорій. Сюди належать такі лексеми, як крашанка і писанка. Крашанка – це пофарбоване куряче яйце. Писанка – це розмальоване декоративне дерев'яне яйце.

Так, українці та росіяни святять яйця в церкві. Однак, нанесення особливого орнаменту на писанки є характерним тільки для українців. Мистецтво розпису писанки своїм корінням сягає далеких часів язичництва, коли в яйці знаходили своє відображення творчі сили природи. У деяких писанках відображені архітектурні та сюжетні мотиви. Досить поширеними є геометричні узори писанки. Відомо багато геометричних розписів, про тонку модуляцію яких свідчать складені з кутів "напівклинчики", "сорокаклинчики" та "жовтоклинчики". Широко використовуються орнаментальні композиції з такими поетичними назвами, як "місяці", "сонце гріє" та інші. Писанки в Україні відзначаються поліфункціональністю: писанки обрядові, ігрові, декоративні тощо. Обрядова функція писанок пов'язана з першими днями паски. Зі свячених писанок починався Великодній обід. Їх дарували на знак пошани, любові, побажання добра. Писанка зберігалась неначе оберіг. Вона служила об'єктом забави для дітей та молоді. З ними проводили ігри: "навбитки" (з двох гравців виграє той, чие яйце, падаючи, залишається цілим); "навкатка" (необхідно з відстані влучити в писанку, котячи своєю по землі). Своєрідною локальністю позначені писанки, характерні для усіх регіонів України. На Слобожанщині й Покутті зустрічаються крапанки, на Бойківщині й Лемківщині – так звані шпилькові і крапанки. Для Київщини характерними є такі типи розпису писанок, як яблучка, безконечник і крапанка. На Полтавщині зустрічаються "звізди" та гребінчики. Полісся відоме таким способом розпису, як "берегиня". Буковина славиться розписами "божа ручка", "чопірчук", "равлик" і "рушничок". Для Львівщини характерним є розпис писанки під назвою "кучерявий Марко". Покуття відоме розписом "деревце" та "вітряк". Особливої вишуканості з розпису писанок досягла Гуцульщина. Тут відомими є такі види розпису, як "воскресна", "звізди", "кучерява", "пацьорки", "юрок", "буйтури", "гуцулка", "риби". Лемківщина славиться такими видами розпису, як "сонце" та "ружа". Ці назви безумовно належать до безеквівалентної лексики. Вони є важливими в культурному житті українців.

г) історизми та етнографізми, утворені на індоевропейському ґрунті.

До цієї категорії можна віднести слова, які передають особливості історичного розвитку українського народу. Це, наприклад, такі слова-реалії, як: гетьман – гетьманський – гетьманувати; гайдук – гайдуцький; рекрут – рекрутський.

Хоча ці лексеми сприймаються як суто українські, однак вони є іншомовними запозиченнями. Лексема гетьман є запозиченням з німецької мови. У сучасній німецькій мові існує лексема Hauptmann з лексичним значенням капітан. Ця лексична одиниця має професійне значення "капітан – офіцерський чин в армії". В епоху пізнього середньовіччя цей іменник міг вживатись в дещо іншому значенні, як "керівник, головна особа". Процес запозичення цієї лексичної одиниці супроводжувався спрощенням основи. Для української мови не є характерною наявність нейотованих дифтонгів. Так, дифтонг au в

лексемі *haupt* виник в середньонімецький період внаслідок дифтонгізації вузького довгого голосного [u] в дифтонг [au].

Однак, ця чисто німецька звукова форма не могла зберегтися в українській мові. Дифтонг звузився і зник. Повнозвуччя в українській мові повністю виключало можливість існування в одному слові зовсім поряд глухих приголосних [п] і [т]. Тому один із цих ізоморфних звуків зник, чим пом'якшив наступний приголосний [т'], і полегшив вимову. [4: 45]. В українській історії лексема *гетьман* отримала інше лексичне значення, а саме "керівник, обраний в процесі прямого таємного голосування, ватажок вільного українського запорізького війська і керівник української держави". Саме поняття "гетьман" стало основою самоутвердження українського етносу. Багатство словотворчих моделей в українській мові дало можливість утворювати множинності цієї лексеми: *гетьманувати* тобто бути гетьманом і *гетьманщина* – період української історії і суттєво новий на той час спосіб державного управління. Зміни, які відбулися в історії українського народу за останній час, знаходять своє відображення і в українській мові. Ми стаємо свідками повернення багатьох національних цінностей, переосмислення національної історії. Незважаючи на негативні процеси в суспільстві, а саме певне витіснення української мови з повсякденного вжитку, державна мова рухається вперед. Історизм *гетьман* починає поступово повертатись, нехай навіть у дещо переосмисленій формі. Мається на увазі поява виразу якості *гетьманкласу*. Лексема *гетьманклас* має у своєму складі лакуну, яка виникла нещодавно, і має лексичне значення чогось надзвичайно вишуканого за своєю якістю, подібним до того, яке було у вжитку у той далекий та романтичний період української історії.

Лексичні одиниці *гайдук* – *гайдуцький* запозичені з румунської мови. Як в румунській, так і в українській мовах, ця лексична одиниця має значення "озброєний слуга в будинку поміщика". Українська мова запозичила цей іменник і, завдяки багатству словотворчих моделей, з'явилася можливість утворити видовий прикметник *гайдуцький*, який відсутній в румунській мові, оскільки в ній немає словотворчих моделей для утворення видових понятійних прикметників. Характеризуючи запозичення в українській мові, які набули характеру лакун, Л. М. Дяченко абсолютно невірно розділяє їх, як такі, що начебто прийшли з румунської та молдавської мов, зовсім забуваючи про той факт, що мова *бесарабців*, тобто мешканців Республіки Молдова, практично нічим не відрізняється від власне румунської мови.

Історизм *рекрут* теж належить до категорії індоевропейських запозичень. Ця лексема була теж запозичена з румунської мови, і так само, як і в румунській мові має лексичне значення *новобранець*. З допомогою словотворчих моделей досить легко було утворено видовий прикметник *рекрутський*.

До категорії етнографізмів, утворених на індоевропейському мовному ґрунті належить лексема *гейтка*, яка має лексичне значення "особливо стилізованої назви шматка хліба". Давнє пруське слово *гейтка* (*geitka*) з лексичним значенням *хліб востаннє засвідчено* в писемних пам'ятках в 1583 році. У давній пруській мові ця лексема мала ширше лексичне значення і означала *жито, житній хліб*. Але, потрапивши до Нової Вишви, дещо змінилось лексичне значення цього слова. У ті часи мешканці цього села займались пошиттям верхнього зимового одягу. Невеликими групами вони ходили від села до села, поселяючись на час виготовлення одного чи кількох кожухів у хаті замовника. Оскільки вся їхня робота й життя тривали на очах господаря та його родини, кожухарі, щоб бути певною мірою незалежними, користувалися незрозумілим для інших людей професійним арго. У цьому професійному арго була присутня строката мовна суміш з чималим німецьким складником. Туди й потрапила ця безцінна пруська зернина. Раніше, обслуговуючи великий регіон, волинські кожухарі досягали порівняно далеких населених пунктів, як от *Александрів на території сучасного Ольштинського воєводства Польщі*, тобто південного терену поширення говірок пруської мови. Невідомо, коли ця лексема потрапила в Нову Вишву. Однак, потрапивши на Волинь, слово *гейтка*, будучи найближчою родичкою української лексеми *жито*, не витіснуло з ужитку слово *хліб*, і в звичайній мові виступає як більш рідкісний і дещо експресивніший його синонім [5: 105-107].

До категорії етнографізмів, утворених на індоевропейському мовному ґрунті, можна віднести діалектизми, які були поширені в Галичині. Ці лексичні одиниці потрапили до української мови з німецької мови і не змогли потіснити власне українські лексичні одиниці, тому і набули дещо специфічного лексичного значення. Варто виділити такі діалектизми: *байцувати* – протравлювати насіння (від нім. *beizen* – 1. витравлювати, 2. консервувати); *гзимс* – карниз навколо печі (від нім. *das Gesims* – карниз); *гайцувати* – топити в кухні (від нім. *heizen* – топити); *зібрувати* – зчищати у млині плівку із зерна (від нім. *saubern* – чистити, мити, прибирати); *кавалок* – відламаний кусень хліба (від давньоверхньонім. *kavel*); *кірат* – колесо, яке служить для приводу в рух кінями невеликої молотарки та для різання січки худобі (від нім. *das Kehrrad* – колесо); *лах* (лахи) – подертий одяг (від давньоверхньонім. *lachen* – дерти); *стодола* – сарай, в якому зберігалось сіно, соломка і т.п. (від давньоверхньонім. *stodol*); *тинькувати* – штукатурити глиною, мазати глиняним розчином (від нім. *tinken* – мазати); *футрина* – скринька біля вікна або дверей (від нім. *das Futter* – підкладка); *шалівка* – дошка для оббивання стіни (від нововерхньонім. *schalen* – чистити); *шалювати* – оббивати зовнішню стіну дошками.

2. Назви давньоукраїнських богів.

Ці назви в язичницьких культах давніх українців мають спільне балтослов'янське походження. Сама лексема бог була запозичена в давні часи із давньоперської мови (давньоперське *bagā*). Це запозичення витіснило ранню слов'янську лексему *dīw*, яка зберегла в балтських мовах своє давнє значення, а в слов'янських мовах набула лексичного значення злий дух, зле божество. Назви язичницьких богів є спільними для балтів і слов'ян (наприклад слов. Перун і лит. *Parkūnas*). З авестійського культу Мітри походять міфологічні імена Купала, Ярила, Совій, Усині. Назва головного слов'янського божества Сварог має ще праіндоевропейське походження. Ім'я цього божества зафіксовано ще в давньому санскриті (давньосанскритське *svarga* небо). Назва божества Дажьбог має власне слов'янську етимологію. [6: 224, 309].

3. Безеквівалентні та фонові слова спільнослов'янського та давньоукраїнського походження: клуня, кожух, відьма, русалка.

Відьма (відюга, відюя, відьога тощо), рос. ведьма, біл. ведзьма, польс. *wiedźma*, чес. *vedma*, давньоруське *вѣдѣма* пов'язане з *vedati* – відати, знати, пор. давньоруське *вѣдь* – знання, чари, чаклування. Відьма – це жінка, якій приписувалося знання різних способів впливу на надприродні сили (духи). Це слово має слов'янську і, можливо, праслов'янську етимологію.

Китайка – це шовкова або бавовняна тканина, вивезена з Китаю (рос. китайка, біл. китайка, польс. *kitajka*, словац. *kytajka* – оздоблені сорочки, китиці, болг. заст. китайка – вид бавовняної тканини. Клуня – стодола, рос. біл. клуня, польс. *klunia* запозичено із балтських мов (лит. *kluonas* – тік, стодола, клуня, лат. *Klut* – простилати, класти).

Кожух є похідним від *kožuch* – шкурка, кожушок. Це слово запозичено з польської мови.

Русалка від давньоруського русалика – язичницьке свято весни, воскресіння святих отців перед Троїцею. Це слово походить від лат. *rosalia* – свято троянд.

Стріха – солом'яний дах. Зафіксовано в усіх слов'янських мовах: слов. *streha*, чес. *strecha*, польс. *strzecha*. У литовській мові зафіксовано дієслово *striegti* – крити дах. Це слово має праслов'янське походження (реконструйовано праслов'янське *střexa*) [7].

4. Безеквівалентні та фонові слова, утворені на неіндоевропейському ґрунті.

До цієї категорії можна віднести історизм герць. Ця лексема запозичена з угорської мови. Угорський іменник *harc* – боротьба і відповідно відіменникове дієслово *harcolni* – боротися, утворено за продуктивною для угорської мови словотворчою моделлю. Іменник герць відноситься до власне слів-реалій. Ці слова вказують на характеристику історичного буття, дають етнічно специфічне пояснення й усвідомлення світу, називають конкретні предмети матеріальної та духовної культури соціуму. Лексема герць та словосполучення стати на герць трактується як історизм і має лексичне значення окремі сутички, поєдинки українських козаків з ворогами перед боєм. Отже, ця лексема була запозичена ще за давньоруських часів в період спілкування русичів з мадярами. Предки сучасних угорців в X столітті, кочуючи на захід в пошуках кращих земель, опинились в долині Дніпра. В угорській історії ця земля почала називатись *Etelköz* [8: 24.]. Саме перебування угорських племен на слов'янських землях і спричинило появу в українській мові деяких небагаточисельних запозичень з угорської мови. Хоча потрібно зазначити, що угорська мова в цей період почала сама поповнюватись за рахунок лексики, передусім, слов'янського походження. Стосовно угорського іменника *harc*, то в давній українській мові він звузив своє лексичне значення і зараз вживається як історизм у новій фонетичній формі герць. До таких слів-реалій належать також й інші лексичні одиниці, запозичені дещо пізніше до української мови як діалектизми. Запозиченням з угорської мови є лексема кабат, кобат, кабатик, кабатка. Ця лексема є типовим етнографізмом, яка зафіксована на Прикарпатті, на Буковині і в Закарпатті. В угорській мові лексема *kabat* має лексичне значення пальто. Словник декоративно-ужиткового мистецтва тлумачить цей термін таким чином: "Кабат – це різновид українського народного короткого одягу з полотна або сукна". На Прикарпатті кабатом називають кілька видів вбрання. У Сколівському та Стрийському районах – це жіноча блуза з доморобного полотна або фланель чи плечовий короткий сукняний одяг. На Львівщині та Закарпатті – це жіночі так звані шнуровані кабати прямокутного крою з білого сукна, обшиті на передніх полях, рукавах знизу темними шнурками. Вдалося встановити, що це слово потрапило до української мови через посередництво угорської з перської мови (*kaba*). Перське *kaba* – це вид короткого одягу. У російській мові ця лексема відома під назвою кафтан [9: 206].

У російській мові лакуни, безеквівалентна та фонові лексика теж зафіксована в якості особливих лексичних одиниць, які мають певні етимологічні особливості. Стосовно етимології лакуни, безеквівалентні і фонові одиниці складають чотири тісно пов'язані між собою групи:

1. Власне російські безеквівалентні і фонові найменування:

а) утворені на спільнослов'янському мовному ґрунті: верста, десятина, сажень, кокошник, воевода, лапти, волок, вятчи; б) утворені на власне російському мовному ґрунті: старOVER, посад, поселение, хоровод; в) утворені від староросійських діалектизмів: ондрец, большуха, божатка, будара, бударка, косоворотка.

2. Російські безеквівалентні і фонові найменування: а) утворені на індоєвропейському мовному ґрунті: бат, ши, квас, гармошка, хохол, кацап, терем, бонбонка.

3. Російські безеквівалентні і фонові найменування неіндоєвропейського походження: а) утворені на тюркському мовному ґрунті: казак, гуня, бешмет, балалайка, жиган; б) утворені на угро-фінському мовному ґрунті: брага, рига, сойма.

Виходячи з особливостей локальних культур, лакуни можна згрупувати, враховуючи зміст специфічної етнокультурної інформації. Сюди належать:

1. Назви історичних реалій, які включають:

а) осіб за родом занять, посадою, релігійними віруваннями:

Воевода – давньоруське, ст.-слов. воевода, болг. воевода, серб-хорв. vojvoda, слов. vojvoda князь, чеш. vivot, польс. wojewoda, полаб. vajvada князь. Це слово вважається запозиченням з грецької мови.

Казак – укр. козак, стар.-слов. козакъ – работник, батрак. Вперше зареєстровано в грамоті 1395 року. У російську мову було запозичено через українську мову з турецької мови – kazak вільна людина, шукач пригод.

Опричник – історизм, пов'язаний з епохою царювання Івана IV Грозного, який намагався обмежити вплив великих феодалів і зміцнити свою самодержавну владу. Цей історизм походить від старослов'янського оприч.

Старовер є власне російське слово, найменування прихильника старої віри, суперника релігійної реформи патріарха Никона. Ця лексема утворена способом складання основ: старий і вера.

б) військових дій, організацій:

Посад – запозичено від ст.-польс. suburbium передмістя.

в) зброї та транспортних засобів:

Жиган – саморобна куля для полювання; бонбонка – засіб для рибалки.

Сойма – вид човна, який використовувався на озері Ільмень.

Будара – великий човен.

Бударка – невеликий човен. Назви цих трьох видів човнів є запозиченнями з угро-фінських мов.

Бат – довбаний човен з тополі. Крім того, лексема бат має ще три лексичних значення: 1) "дубинка"; 2) "колотушка"; 3) "годівниця". В Олонецькій губернії історизм бат використовувався для найменування видовбаного з дерева човна для плавання по озерах. Є підстави вважати, що це слово було запозичено з германських мов: нижньонімецьке Boot.

Беда – двоколісна підвода. Ондрец – підвода для перевезення сіна. Походить від одр – настил, сіновал. Ця лексема поширена в усіх слов'янських мовах.

2. Найменування старовинних одиниць виміру:

Верста – дав.-руське вѣрста, болг. вѣрст, сербохорватське врста, словен. vista. Це слово пов'язане з дієсловом вертеть – обертати плугом.

Десятина – 1) земельна ділянка площею 2400 квадратних метра; 2) десята частина врожаю; 3) кількість церков і монастирів під управлінням десятника.

Сажень – поширене в слов'янських та балтських мовах, походить від праслов'янського segn, segem, пов'язане з дієсловом сягать – протягати.

3. Назви предметів матеріальної культури:

а) будівель та їх частин:

Терем – вважається запозиченням з грецької мови.

Теремок – зменшувальна форма від лексеми терем.

Времянка – тимчасове житло, абсолютне відображення великого будинку у зменшеній формі. Ця лексема має власне російську етимологію. Времянка – це однокімнатна хатинка з пічкою.

Омшаник – тепле приміщення для худоби. Ця лексема має, напевно, угро-фінське походження.

Рига – приміщення для просушування снопів, молотильний сарай, критий тік. Це слово запозичено з фінської мови (фінське, карельське rihi – тік).

б) традиційного одягу і його елементів, взуття, головних уборів:

Косоворотка – своєрідна російська чоловіча сорочка з особливим типом комірка. Ця лексема має російську етимологію.

Кокошник – вид жіночого головного убору, названо за подібністю з гребенем курки. Ця лексема має характер етнографізма.

Бува – хутряна накидка, має поширення в діалектах російської півночі.

Борумка – жіночий головний убір.

Гейша – історизм, вид жіночого пальто.

Бія – тесьма на подолі спідниці. Ці дві лексеми мають, напевно, тюркське походження.

Гуня – вузький довгий кафтан, укр. гуня, болг. гуня – плащ із козиної шкіри. Це слово є, напевно, запозиченням з перської мови.

Бешмет – стьоганий татарський напівкафтан від татарського bişmat.

Лапти – плетене взуття з березової кори, має праслов'янське походження.

Бродни – вид взуття без підметок. Це слово має власне російську етимологію.

в) назви страв і напоїв:

Щи – діалектне шти, суп із сушеної риби і крупи. Є підстави вважати це слово запозиченням з данської мови (данське sky – суп, навар).

Квас – вид напою. Це слово поширене в усіх слов'янських мовах і має індоєвропейське походження: воно споріднене з латинським caseus сир, албанським kos кисле овече молоко. Це слово походить від давньоіндійського kvathati кип'ятити, варити.

Брага – рідке пиво, напівпиво із солоду, молотих зерен. Раніше вважалося, що слово брага запозичено із кельтських мов, однак східнослов'янське його поширення свідчить про його угро-фінське, а саме чуваське походження (чуваське регага – вижимки, рідке пиво).

Окрошка – вид юшки, має власне російську етимологію.

4. Найменування явищ і предметів духовної культури:

а) музичних інструментів та виконавців:

Балалайка – балалаечник. Це слово має тюркське походження.

Гармошка – гармонист. Це слово є латинським запозиченням від латинського harmonia.

б) ігор, танців:

Хоровод – від хор і водить. Це слово має російську етимологію.

Яблочко – матроський танок, назва якого утворена засобом метафоризації.

в) найменування родичів:

Большуха – старша дочка у сім'ї. Це слово має російську етимологію і утворено від російського прикметника большой.

Божатка – хрещена матір. Це слово має російську етимологію і утворено від російського прикметника божий [10: 158-182].

5. Назви етнічних реалій в межах одного народу:

а) назви племен та етнічних груп:

Вятчи – найсхідніше слов'янське плем'я. Веде своє походження від імені Вятко (зменшувальне від Вячеслав).

Сибиряки – назва російської етнічної групи, яка проживає в Сибірі.

б) назви етнічних кличок та прізвиськ: хохол – поширене серед росіян етнічне прізвисько українців. Існують різні думки стосовно етимології цього слова: польсь. chochol. Є підстави вважати, що це слово має латиську етимологію (від латиського sekulis чуб).

Кацап – прізвисько росіян, поширене серед українців. Це слово утворено за допомогою префікса ка- і українського іменника цап. Голоному українцю бородатий росіянин здавався козлом.

в) прізвиська з певною політичною конотацією:

Белогвардеец – учасник ворожих до радянської влади військових угруповань, який воював у їх складі під прапором білої гвардії.

Махновец – учасник військових угруповань під керівництвом анархіста Н. Махна.

На сьогодні ці два прізвиська можна вважати історизмами. Зараз в російській мові виник цілий ряд нових прізвиськ з негативною політичною конотацією: бритоголовий по відношенню до фашистів, тощо.

г) осіб за родом занять:

Ликвидатор, чернобылец – учасник героїчних дій, спрямованих на ліквідацію наслідків аварії на ЧАЕС.

6. Назви географічних реалій: Волок – ліс, який оточений селами і полями. Це слово має праслов'янське походження: польське wlok, чеське vlak, латиське valks спуск води.

Таким чином, можна зробити висновок, що українські та російські лексичні лакуни в основному можна охарактеризувати як лексичні одиниці, які належать до шару етнографізмів, історизмів і діалектизмів. Однак, існують деякі особливості, які несуть на собі власне кількісний характер. Так, назви історичних реалій в українській мові включають більшу кількість лексичних одиниць, які означають осіб за родом занять, посадою, походженням. Проте, в українській мові відсутні назви осіб за релігійними віруваннями. Історичні реалії, які включають назви військових дій та організацій, в українській мові характеризуються більшою енергійністю боротьби за волю, притаманною історії українців на відміну від росіян. В українській і російській мовах є певна кількість старовинних одиниць виміру. Тим часом, для української мови характерною є їх більша різноманітність. Назви предметів матеріальної культури в українській та російській мовах характеризуються досить високою лексичною наповненістю. Російські назви предметів традиційного одягу і його елементів, взуття і головних уборів знаходяться на периферії синонімічних рядів лексичних одиниць. Вони належать до шару діалектизмів та історизмів і характеризуються більшою наповненістю. Найменування явищ і предметів духовної культури, а саме музичних інструментів та виконавців, ігор і танців є дещо більш різноманітнішою в українській мові ніж в російській.

Стосовно етимології лакун, безеквівалентні і фонові одиниці в українській та російській мовах складають чотири тісно пов'язані між собою групи. Основна маса цих лексичних одиниць має індоєвропейське походження. Однак, в російській мові існує велика кількість лакун неіндоєвропейського походження, а зокрема тюркського і угро-фінського походження. Ці лексичні одиниці в російській мові становлять більший відсоток ніж в українській. Це пов'язане з особливостями варіанту та інваріанту локальної культури російського етносу, зокрема у його тісному впливі і взаємовпливі з фінами, карелами, чувашами, татарами тощо. В українській мові зовсім незначний шар лакун неіндоєвропейського, а саме угро-фінського походження поповнився виключно за рахунок запозичень з угорської мови.

Важливою проблемою художньої літератури є переклад лакун. Художній переклад, який не враховує специфічних для кожної локальної культури шляхів інтерпретації, не тільки не дає уяву про образну логіку того чи іншого тексту, але, як правило, дає читачу невірну уяву про локальну культуру етносу.

При перекладі необхідно знайти ситуативний відповідник, який відтворює еквівалентну ситуацію. Віднайдення ситуативних відповідників – творчий процес, у якому головним орієнтиром виступає контекст. Завдяки ситуативним відповідникам перекладач має змогу не тільки вибрати оптимальний варіант, а й внести різноманітність у переклад однієї і тієї ж реалії оригіналу, щоб всебічно охарактеризувати її [11: 139].

Перекладаючи лексичні лакуни, потрібно знаходити необхідні лексичні та ситуативні відповідники. Хоча це є досить важкою проблемою художнього перекладу, але в англійській мові можна знаходити еквівалентні відповідники з числа діалектизмів, креолізмів або ж використовувати описовий переклад. Перекладаючи тексти, які містять назви слов'янських племен (уличі, поляни, древляни та інші) необхідно використовувати описове пояснення, оскільки переклад назви цих племен пов'язаний з локальною культурою етносу. При перекладі лексем, які стосуються побуту, можна використовувати описове пояснення. Зокрема, лексема крашанка перекладається як *a painted egg*; лексема писанка – *a painted wooden egg*. При перекладі опису будь-яких свят англійською мовою потрібно подавати ці назви як варваризми з подальшим поясненням. Звісно, стилістика перекладу не нестиме на собі всіх особливостей локальної культури, однак англійськомовний читач матиме можливість познайомитись з особливостями побуту народу. При перекладі геометричних способів розпису писанок таких як "напівклинчики" – *half-widged paintings*, "сорокаклинчики" – *forty-widged paintings* можливим є описовий переклад. Переклад історизмів може також здійснюватись шляхом описового перекладу з подальшим поясненням історичної ситуації. Зокрема, лексема гетьман і похідні від неї прикметник гетьманський, дієслово гетьманувати можна перекласти як *Hetman – the head of the cossak administration in Ukraine in the XVII – XVIII centuries*.

Подібний описовий переклад присутній також при перекладі назв давньоукраїнських богів, які мають давнє балтослов'янське і навіть праіндоєвропейське походження.

При перекладі російських лакун, безеквівалентних і фонових найменувань, які позначають осіб за родом занять, посадою і релігійними віруваннями (старовер, старообрядець, воєвода) потрібно користуватись описовим перекладом, який буде слідувати за найменуваннями цієї історичної реалії: *starover (the old faith believer in Russia); voyevoda (the head of the tsarist administration in the Russian state of the XVII century)*.

Як своєрідні креолізми можна розглядати лакуни, які виникли на основі західноукраїнських діалектів. У цьому випадку етнічна спільність може також проявити риси, що не стосуються попередньої фонові мови, але стосується норм місцевої спільності. Такий спосіб поєднання є типовим для мови, куди потрапляли деякі лексичні одиниці представників інших етнічних груп. Представники цих етнічних груп не утворили окремої мови [12: 232].

Однак, у випадку із західноукраїнськими діалектами до етнічної спільноти вливались не лише представники інших етнічних груп, але і окремі лексеми з цих мов. Подібне трапилось з німецькими запозиченнями у Галичині, де ті отримали окремі специфічні термінологічні значення, водночас, опинившись на периферії синонімічних рядів. Прикладом цьому можуть послужити, наприклад: гайцувати – топтити в кухні (від німецького *heizen* – топити), стодола – сарай, у якому зберігалось сіно та солома (від давньоверхньонімецького *stodol*).

У Закарпатті подібне трапилось з угорським запозиченням *kabát* пальто, яке почало означати тільки різновид верхнього жіночого одягу.

Таким чином, при перекладі цих лакун, безеквівалентної і фонові лексики доведеться звертатись до описового перекладу і тлумачення цих лексем, і до креолізмів, що хоча і зменшить стилістичне навантаження перекладу і не нестиме на собі особливостей варіанту та інваріанту локальної культури етносу, але читач отримає уяву про особливості побуту українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Жельвіс В. І. Про характер російських та англійських лакун / В. І. Жельвіс. – М. : Вища школа, 1987. – С. 121–123.
2. Жлуктенко Ю. О., Яворська Т. А. Вступ до германського мовознавства / Ю. О. Жлуктенко, Т. А. Яворська. – К. : Вища школа, 1986. – 125 с.
3. Янсоне І. Семантична багатозначність або омонімія / І. Янсоне // Проблеми зіставної семантики. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2004. – 204 с.
4. Москальська О. І. Історія німецької мови / О. І. Москальська. – М. : Вища школа, 1986. – 45 с.
5. Непокупний А. П. Балтійські родичі слов'ян / А. П. Непокупний. – К. : Наукова думка, 1972. – 45 с.
6. Бірнбаум Х. Праслов'янська мова. Досягнення і проблеми реконструкції / Х. Бірнбаум. – М. : Прогрес, 1987. – С. 224, 309.
7. Етимологічний словник української мови. – К. : Наукова думка, 1989. – 500 с.
8. Гайду П. Основи угро-фінського мовознавства / П. Гайду. – М. : Наука, 1977. – 24 с.
9. Пашкова Н. І. Історія слов'яно-карпатської лексичної паралелі кабат / Н. І. Пашкова // Проблеми зіставної семантики. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2003. – С. 208–213.
10. Мельниченко Г. Г. Хрестоматія з російської діалектології / Г. Г. Мельниченко. – М. : Просвещение, 1985. – С. 158–182.
11. Зорівчак Р. Т. Реалія і переклад / Р. Т. Зорівчак. – Львів : Видавництво при Львівському університеті, 1989. – 139 с.
12. Феннел Б. Історія англійської мови / Б. Феннел. – Абердін : Видавництво Блеквел, 2001. – 232 с.

Матеріал надійшов до редакції 04.04. 2011 р.

Кондратюк С. Ю. Украинские и русские лексические лакуны и пути их перевода на английский язык.

В статье анализируются особенности возникновения лексических лакун, безэквивалентной и фоновой лексики в украинском и русском языках, определяется этимология лакун в этих языках и рассматриваются пути их перевода на английский язык с учётом особенностей варианта и инварианта локальной культуры украинского и русского этносов. Обосновано, что при переводе лексических лакун, безэквивалентной и фоновой лексики необходимо обращаться к описательному переводу, толкованию и креолизмам, благодаря чему читатель получит представление про особенности быта народа.

Kondratiuk S. Yu. The Ukrainian and Russian Lexical Lacunae and the Ways of their Translation into English.

The article analyzes the origin peculiarities of lexical gaps, culture-specific vocabulary in the Ukrainian and Russian languages. The etymology of lacunae in the both languages is determined. The ways of their translation into English taking into account the variant and invariant peculiarities of the Ukrainian and Russian ethnical local culture are considered. It has been discovered that in the translation of lexical gaps, culture-specific vocabulary it is necessary to use the descriptive translation, commenting and creolisms, thereby a reader will get a cursory view of a folk culture.